

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ РИНКУ ВОДНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

MAIN ASPECTS OF FORMING THE WATER RESOURCES MARKET IN UKRAINE

Петро СКРИПЧУК,
доктор економічних наук,
Національний університет
водного господарства
та природокористування, Рівне

Petro SKRYPCHUK,
Doctor of Economics,
National University of Water
Management and Nature
Recourses Use, Rivne

Олена СУДУК,
кандидат сільськогосподарських наук,
Національний університет
водного господарства
та природокористування, Рівне

Olena SUDUK,
PhD in Agriculture,
National University of Water
Management and Nature
Recourses Use, Rivne

Вода – найважливіший природний і стратегічний ресурс та невід’ємна складова життєдіяльності будь-якого суспільства. Подальший соціально-економічний розвиток країни, вирішення екологічних проблем значною мірою визначатимуться державною водною політикою, правильністю вибору стратегії розвитку й управління водним господарством у цілому.

До основних заходів, спрямованих на вирішення завдань економічного та соціального розвитку України на перспективу, віднесено раціональне використання природних ресурсів та соціо-еколого-економічне управління взаємодією навколишнього природного середовища, економіки й суспільства. Проблеми розвитку водного господарства, структури, механізмів управління та оцінювання водогосподарського комплексу лежать в основі досліджень багатьох вітчизняних вчених.

Україна належить до держав, що малозабезпечені водними ресурсами. Середні багаторічні відновлювані водні ресурси оцінюються в 95,2 куб. км у рік, що рівнозначно 2,01 тис. куб. м на людину в рік. При цьому доступні для використання запаси поверхневих і підземних вод нерівномірно розподілені на території країни. Більше половини водних ресурсів зосереджено в басейні річки Дунай, де потреба у воді не перевищує 5%. У маловодні роки дефіцит води спостерігається практично скрізь, а особливо в басейнах річок Нижнього Дніпра, Сіверського Донця, Південного Бугу, Інгульця, в Приазов’ї та в Криму. Ресурсний потенціал підземних вод на території України становить майже 22,5 куб. км у рік. Загальна кількість розвіданих запасів підземних вод, доступних для використання, – близько 5,7 куб. км у рік при фактичному відборі 2,5 куб. км у рік. Загальний об’єм забору (вилучення) води з природних водних об’єктів останніми роками становить 15,7 куб. км у рік. Із них 48% припадає на промисловість, 26% на сільське господарство і 25% на комунальне господарство. Нині економіка держави характеризується низькою ефективністю використання природних ресурсів та великою водомісткістю валового внутрішнього продукту (водоемність вітчизняного виробництва досягає в середньому 0,3 куб. м на одну гривню готової продукції) [3].

Водне господарство країни має низку серйозних екологічних проблем. Однак особливо актуальним є суттєве зниження інвестування водного господарства як наслідок ринкових перетворень в Україні, що призвело до старіння основних водогосподарських фондів і відсутності навіть простого відтворення його основного капіталу, а також диспропорція у відносинах власності на водний фонд і водогосподарський комплекс України, які виникли в результаті перетворень інституту власності. Зокрема, вагоме значення у забезпеченні раціонального використання водних ресурсів у нашій країні мають державні цільові програми розвитку водного господарства й структура та динаміка за-

лишкової вартості необоротних і оборотних активів Держводагентства України у 2009-2011 роках.

Проведений аналіз структурно-динамічного аналізу за останні роки свідчить про зростання вартісних характеристик активів при незмінності їх кількісних параметрів.

Регіональні суб’єкти водокористування (обласні управління водних ресурсів) мають аналогічні тенденції, за винятком лише окремих видів та обсягів робіт. Наприклад, базовою державною програмою для Рівнеоблводресурсів є фінансування експлуатації державних міжгосподарських меліоративних систем. Дані звітності свідчать, що за період 2007-2010 років видатки на експлуатацію меліоративних систем зросли в 2 рази, проте загальна частка капітальних видатків знаходилась на рівні 0,2-0,8%. Результати аналізу показників майнового стану Рівнеоблводресурсів показали, що частка основних засобів у загальному обсязі активів зменшується, при цьому збільшується коефіцієнт зносу та зменшується коефіцієнт оновлення. Зазначені фактори є негативним явищем, оскільки погіршення стану обладнання зменшує якість та обсяг наданих послуг.

Отже, в Україні паралельно з недостатнім фінансуванням водогосподарської галузі, великою водоемністю ВВП, втратами води у технологічних циклах спостерігатиметься на перспективу й значний її дефіцит. Наприклад, ще в 1997 році відомий гідролог Дж.Родда [2] прогнозував зростання глобального водоспоживання відповідно до районування прісних вод і з урахуванням їх втрат за рахунок антропогенного навантаження на водні об’єкти. Відповідно до даного прогнозу в період з 2035 по 2045 роки обсяги споживання прісної води наблизяться до обсягів доступних ресурсів. За оцінками Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, до 2030 світові потреби в прісній воді зростуть на 60% [2]. До того ж за минулі 10 років з’ясувалося, що водоспоживання зростає швидше, ніж передбачалося при найбільш несприятливому сценарії, а обсяг доступних ресурсів скорочується більш швидкими темпами.

Одним із теоретико-методичних підходів є «водний слід». У наш час необхідно визначити «водний слід» та прогнозувати наявні й потенційно можливі для використання об’єми водних ресурсів. Звідси зміна гідрологічних умов, розрахунки водоспоживання за басейновим підходом, аспекти охорони та збереження водності річок необхідно доповнювати основами раціонального природокористування для всіх галузей економіки. Невід’ємним при цьому буде прогноз ціни на водні ресурси, в тому числі з використанням моделей розвитку (Бюсфера 2, 3, Word-2, 3) та ін.

Все це зумовлює настання водної кризи вже приблизно до 2025-2030 років. Логічно припустити, що водний дефіцит набуде глобальних масштабів і викличе

Із урахуванням розвитку вітчизняної економіки, стану й тенденцій водокористування та на основі методології врахування синергетичних ефектів запропоновано передумови формування ринків водних ресурсів, напрями розвитку водного господарства в контексті «зеленої економіки», основи формування ринку водних ресурсів.

The article deals with the methodological foundations of forming the water market in Ukraine. According to the national economy, the state and trends of water use and based on the methodology of synergy effects the prerequisites of forming the water market are proposed.

Рис. 1. Основні напрями вирішення проблем стійкого розвитку водного господарства у контексті «зеленої економіки»

структурну перебудову світової економіки, що в свою чергу сприятиме прискореному розвитку водозберігаючих і водоохоронних технологій.

Базові принципи екологічно безпечного й економічно доцільного управління водними ресурсами передбачають:

- 1) модернізацію правової та нормативної бази водокористування;
- 2) вдосконалення організаційного механізму управління;
- 3) реорганізацію економічного механізму раціонального водокористування;
- 4) розвиток системи комплексного моніторингу водних об'єктів і автоматизованих систем обробки даних;
- 5) підвищення рівня обґрунтованості рішень щодо управління водогосподарськими системами.

На початку XXI століття використання геоінформаційних технологій отримало широкий та інтенсивний розвиток. ГІС-технології є необхідною складовою сучасних інформаційних систем, в яких є просторові дані, а весь ВГК пов'язаний саме з ними. При наявності такої інформації та відповідних фахівців відкриваються необмежені можливості аналізу, прогнозу й оптимізації управлінської діяльності всіх водогосподарських установ. Отже, одним із напрямків удосконалення системи управління водокористуванням, охороною та відтворенням вод є створення басейнових геоінформаційних систем із банками еколого-водогосподарської інформації.

Основні напрями вирішення проблем стійкого розвитку водного господарства у контексті «зеленої економіки» представлено на рис. 1.

На відміну від Водної стратегії України до 2020 року, законів України та Стратегії розвитку національної екологічної політики до 2020 року [4], в розробці Концепції функціонування водогосподарської сфери врахова-

но ряд методологічних парадигм, значимість яких підсилена антропогенною діяльністю суспільства: досягнення намічених цілей в умовах ринкової економіки передбачає формування ринків водних ресурсів, реорганізацію економічного механізму та інструментарію відповідальності за водокористування; удосконалення державної політики та розробка національної програми природокористування за методичними підходами синергетичного управління водокористуванням та водовідведенням; удосконалення нормативної бази України, прийняття стандартів методом «обкладки»; розробка системи оцінок ефективності водокористування і збитків водним об'єктам за синергетичними підходами тощо [8].

Одним із прикладів урахування синергетичних ефектів на сьогодні є визначення подальших способів використання меліорованих угідь, які доцільно застосовувати через системну процедуру екологічного аудиту на замовлення обласних адміністрацій (виконання державних програм природокористування) для ренатуризації (досвід Білорусі та ЄС) та (або) як систем, що регулюють водний стік із території. Такі функції меліоровані території виконували й раніше та можуть використовувати й нині: диференційоване використання меліорованих земель, двостороннє регулювання дренажного стоку, акумуляція з поверхневого стоку у заболочених ділянках, залуження, вирощування енергетичних культур тощо.

У зв'язку із зазначеними практичними потребами й прогнозованою водною кризою формується відносно нове уявлення про воду як ринковий товар. Торгівля водою трансформується в елемент адаптаційних стратегій, призначений для боротьби з водним дефіцитом, що є наслідком глобальної зміни навколишнього середовища. Хоча ринок води у світі поки що неформований, зусилля з його створення стають все більш активними. Останнім часом з'явилися різноманітні міжнародні ринкові схеми приватних транснаціональних компаній щодо

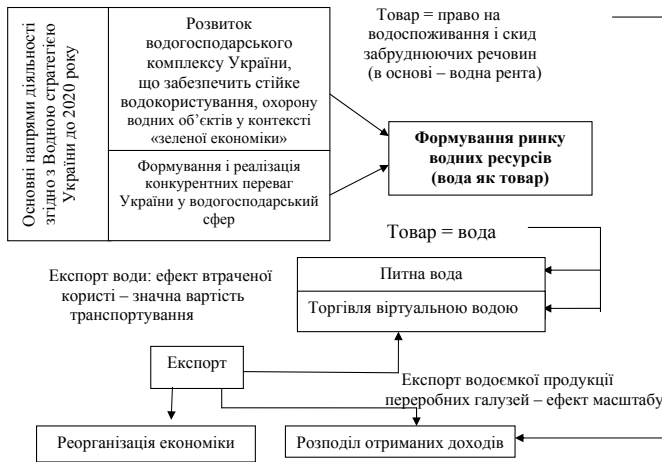
торгівлі питною водою, розробляються міжнародні торговельні правила водокористування та водоспоживання.

Раніше оборот води був лімітований національними й політичними кордонами, що зумовлювало укладання угод між країнами одного водного басейну (наприклад, США – Мексика по річці Колорадо, Судан і Єгипет – по річці Ніл та ін.), коли торгівля водою реалізувалася через продаж послуг водопостачання в рамках спільного користування транскордонними водними ресурсами. Нині здійснюються спроби торгувати водою між країнами і навіть континентами: США (Аляска), Ісландія, Канада, Малайзія, Туреччина пропонують свою воду як товар у великих обсягах.

Альтернативою економії споживання води в Україні може слугувати стратегія щодо мінімізації споживання за допомогою імпорту водоемної продукції – як сільськогосподарської, так і промислової, включаючи енергетику. Оскільки вода, використана при виробництві кінцевих споживчих продуктів, присутня в них у неявному вигляді, то її можна називати «віртуальною». Ситуацію з водою в дефіцитному регіоні можна значно поліпшити за рахунок імпорту продуктів, які вимагають великих обсягів води для виробництва, замість їх самостійного виробництва, тобто за допомогою імпорту віртуальної води.

Торгівля віртуальною водою розширить горизонти з розвитку секторів водоемної продукції у водозабезпечених регіонах. Розвиток водоемної продукції в умовах налагоджування зв'язків і глобального взаємопроникнення економік в перспективі може стати тією початковою точкою, з якої почнеться формування українського ринку високотехнологічної продукції. До того ж на даний час в Україні досить розвиненими можна визнати кілька вомістких галузей (у тому числі основні підгалузі електроенергетики,

Рис. 2. Формування ринку водних ресурсів в Україні

металургійне виробництво, галузь хімії полімерів, сільське господарство), які при науковому підході до розвитку зможуть піднятися на вищий щабель не тільки за рівнем продуктивності, а й за екологічністю виробництва та стратегічною значущістю.

Регіональний водний ринок слід розглядати як організований інститут регульованих рентних відносин у придбанні, припиненні прав і поточному користуванні водними об'єктами між власником водного фонду, водокористувачами та іншими учасниками (суб'єктами) цього ринку. З огляду на природні особливості формування водних ресурсів і колективний характер їх використання регіональний водний ринок обмежений гідрографічними кордонами поверхневого водного об'єкта або його частини, що об'єктивно орієнтує на досягнення стійкого водокористування на регіональному рівні [5].

Передумовою формування регульованого регіонального водного ринку є те, що його основним контрагентом виступає представник власника водного фонду, що відображає державні (громадські) інтереси в ефективному управлінні цим фондом. Водночас регіональний водний ринок має бути організованим та відповідати певним властивостям:

- 1) склад учасників цього ринку умовно постійний, а режим водокористування – прогнозований і передбачуваний;
- 2) організація конкурсних торгів та щорічних торговельних сесій регламентується часовими рамками й певною періодичністю;
- 3) пропозиція і попит на водному ринку регламентуються відповідним переліком вартісних та водогосподарських параметрів користування водним об'єктом;
- 4) ефективність і безконфліктність узгодження рентних відносин між представником власника водного об'єкта й водокористувачами на даному ринку забезпечується проведенням відповідно до чинного законодавства незалежної оцінки вартісних параметрів прав користування водним об'єктом як основи реалізації конкурсних торгів та укладення відповідних договорів водокористування. Особливе місце серед учасників водного ринку в перспективі можуть зайняти кредитні установи та інституційні інвестори (інвестиційні фонди, страхові компанії тощо).

Одним із методів економічного регулювання водокористування є формування ринків лімітів. Основна ідея таких ринків зводиться до того, що підприємства, які не тільки не вийшли за межі лімітів, що вказані в їх ліцензії на водокористування, а й скоротили об'єми водоспоживання або скиду забруднюючих речовин, крім зменшення платежів до відповідних фондів, отримують право самостійно продавати невикористаний залишок свого ліміту. При цьому підприємство продовжує оплату до згаданих фондів частини ліміту, що продається, неначе воно самостійно здійснює відповідні водоспоживання й скидання забруднюючих речовин. Такий продаж буде вигідний підприємству тільки в тому випадку, якщо ціна ліміту виявиться вищою за платежі на водоспоживання та скидання. Проте ціна ліміту не повинна перевищувати розміру штрафних санкцій за наднормативне водоспоживання й скидання, щоб покупцями такого ліміту стали підприємства, які за певних причин не можуть дотримуватися власних лімітів. Тоді виникає дилема: платити штрафні санкції або купувати відповідний

ліміт. У даному випадку перевага безумовно надаватиметься придбанню ліміту. Ця ідея підкріплена науковими розробками таких російських вчених, як В.Пряжинська, Д.Ярошевський, Л.Левит-Гуревич та ін. [5; 6; 7].

Іншим методом економічного регулювання водокористування є формування пільгових ставок платежів. При водоспоживанні й скиданні забруднюючих речовин нижче від нормативів підприємствам призначаються знижені платежі. Якщо скорочення досягнуті за рахунок впровадження більш досконалих технологій водокористування або екологічно чистих способів виробництва, то, хоча підприємства й несуть одноразові витрати, надалі вони тривалий час користуватимуться пільговими тарифами платежів за відбір води і скидання забруднюючих речовин у нижчедопустимих межах. Залежно від величин пільгових тарифів підприємства вирішують питання щодо продажу своїх лімітів, які можуть виявитися не вигідними при низьких пільгових тарифах. Таким чином, пільгові тарифи є ще одним (і, можливо, найефективнішим) інструментом управління ринком лімітів.

Отже, розгляд води як ринкового товару, з яким необхідно поводитися за законами ринку, створює можливості для формування ринку води. На міжнародному ринку товаром може бути безпосередньо вода або водоемна продукція. Що стосується внутрішнього ринку води, то з урахуванням першорядності завдання держави з управління водними ресурсами, пов'язаної зі стимулюванням скорочення антропогенного навантаження на водні об'єкти (водоспоживання й скидання забруднюючих речовин), як товар доцільно розглядати право на споживання води й скиди забруднюючих речовин. Особливості формування ринку водних ресурсів України наведено на рис. 2.

Формування ринку водних ресурсів потребує створення відповідних умов, інституційної структури та використання сучасних і прийнятних інструментів реалізації обраної стратегії розвитку ВГК України.

Таким чином, вирішення проблеми сталого розвитку має здійснюватися у певному правовому полі, в рамках організаційної структури управління водокористуванням і фінансово-економічних механізмів взаємодії елементів водогосподарської системи, застосовуючи сучасні принципи й методи моделювання та ін. Спільне вдосконалення даних підсистем зможе забезпечити цілісність розгляду, повноту охоплення проблеми та якість прийнятих рішень. У подальшому необхідно обґрунтувати питання щодо пошуку оптимального балансу між наявністю водних ресурсів та соціо-еколого-економічного ефекту від їх збереження (регулювання, відновлення, акумуляція), об'ємами їх використання, забезпечення рівних умов водокористування на трансграничних річках для держав регіону, залучення інвестиційних ресурсів для реалізації системних водоохоронних інноваційних проектів, забезпечення економічних умов розвитку ринкових відносин у сфері водокористування та водоспоживання тощо.

In this way, solving the problem of sustainable development must be carried out in a legal field, within the organizational structure of water management and the financial and economic mechanisms of interaction the elements of water management system, using modern aspects of modelling. The improving of these subsystems can provide the integrity of review and complete coverage of the problem, the validity and quality of decisions. In future, it is necessary to substantiate the attraction of investment resources for realizing the perspective innovative projects, ensuring the economic conditions of development the market relations in water management and water consumption etc.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данилов-Данильєв В. И. Глобальная проблема дефицита пресной воды / В. И. Данилов-Данильєв // Век глобализации. – 2008. – № 1.
2. Rodda, G. On the problems of assessing the World water resources // Geosci and water resource environment data model. – Berlin: Heidelberg, 1997. – P. 14–32.
3. Проект Водної стратегії України на період 2011–2020 рр., розроблений Інститутом водних проблем і меліорації НААН (протокол №12 від «28» жовтня 2010 р.).
4. Пряжинская В. Г. Некоторые концептуальные вопросы реорганизации управления водными ресурсами России в современных экономических условиях / В. Г. Пряжинская, Н. Э. Павская, Д. М. Ярошевский // Водные ресурсы. 1993. Т. 20, № 5. – С. 626–631.
5. Пряжинская В. Г. Развитие эколого-экономических отношений водопользования в России / В. Г. Пряжинская, Д. М. Ярошевский // Инженерная экология. – 1998. – № 1. – С. 39–48.
6. Ушаков Е. П. Рентные отношения водопользования в России. – М.: Наука, 2008. – 303 с.
7. Данилов-Данильєв В. И. Экономический механизм управления водным хозяйством / В. И. Данилов-Данильєв // В кн.: Водные ресурсы и качество вод, состояние и проблемы управления. – М.: РАСХН, 2010. – С. 29–50.
8. Скрипчук П. М. Сучасні підходи до формування водогосподарського менеджменту / П. М. Скрипчук // Економіка і держава. – 2012. – № 11. – С. 27–30.